

Lena Martinsson: *Gemensamma liv. Om kön, kärlek och längtan*. Carlsson Bokförlag, Stockholm. 238 s. English summary. ISBN 91-7203-231-6.

Kvinnligt, manligt, kärlek, sexualitet och samlevnad står i fokus för denna avhandling, som bygger på samtalsintervjuer med tio par. Som feministisk etnolog vill Martinsson se det tillfälliga, snarare än det eviga, i köns kategorier. Teoretisk inspiration hämtas följdriktigt från tänkare som företräder icke-essentialistiska synsätt, som Michel Foucault och Judith Butler.

Ursprungligen fanns en annan ambition, nämligen att studera äktenskapet som uttryck för ett patriarkalt system. Efterhand kom den målsättningen av ge vika för ett växande intresse för variationen och mångfalden i berättelserna. Istället för att förutsätta bakomliggande strukturer har Martinsson velat se hur kategorier som kön, manligt, kvinnligt skapas i tal och tolkningar. Dessa kategorier blir dock inte till i ett tomrum, utan genom ordnande praktiker som här kallas ”kulturella krafter”. Med det begreppet vill förf. understryka att verkligheten tilldelas betydelser, dessa är inte fasta. I parens berättelser kommer också många olika konkurrerande och överlappande krafter att trängas med varandra, utan att ha sitt ursprung i en gemensam ordning. I detta flöde skapas människors självförståelser, i vilka en ständig kamp om innebörder pågår. Där upprepas sanningar, men där sker också omvandlingar av dessa.

I sitt sätt att förstå identitet tar förf. avstånd från en syn enligt vilken en individ skulle kunna vara något i sig. I stället gör sig individen, i upprepandet och omvandlandet av normer och principer, till någon. I analogi med det resonemanget ses också kvinnlighet, manlighet, kön och sexualitet som kategorier, vilka skiljs ut, upprepas och blir till. Det betonas att kvinnlighet och manlighet är något som görs genom ett visst sätt att röra sig, föra sig och tala, men sådant är tolkningar och inte uttryck för någon inre kärna.

Med detta perspektiv blir könsidentitet en komplex och rörlig problematik. Butler talar om upprepningar av könsnormer som ”imitationer utan original”, dvs. utan någon naturlig könsidentitet eller könsordning. Även om Martinsson ansluter sig till detta synsätt tvekar hon inför begreppet imitation, då det inte gör rättvisa åt det aktiva tolkande, de mångtydigheter och variationer hon själv tycker sig ha urskiljt i materialet.

De fyra huvudkapitlen är uppbyggda kring de kulturella flöden genom vilka informanterna förstår sig

själva. Här beskrivs inledningsvis hur informanterna förstår sig som ett vi, ofta i kontrast till ett samhälle som uppfattas som hotfullt, splittrat, krävande, som det gäller att freda sig och sin familj emot. I de modernitetskritiska resonemangen lyfts traditionella principer fram med klara auktoriteter, kristen etik, miljöengagemang, som motkrafter.

I berättelserna framträder olika tankar om hur livet tillsammans ska levas. En av dessa gäller jämställdheten och frågan ställs vad paren gör med talet om jämställdhet och vad denna kulturella kraft i sin tur gör med de intervjuades förståelse av kön. Ett resultat är att jämställdhet ses som en process, vilken fortsätter mot ett hägrande men avlägset mål. Därigenom skapas en uppfattning om kön som något föränderligt.

Sådana uppfattningar sammanlever med mer essentialistiska tankar om män och kvinnor såsom varande på ett visst sätt enligt historien, Bibeln eller naturen. Så kan makens återkommande joggingrundor i parken, medan hon står i köket, förklaras med att de trots allt inte är så många generationer bort från de jagande stenåldersmännen med sina hemmavarande kvinnor. Sådana idéer om grundläggande manliga och kvinnliga egenskaper – män är våghalsiga och visionära, kvinnor är försiktiga och praktiska – har normativa och bevarande funktioner. Men, påpekar Martinsson, ingen behöver bli sin klichés fånge. Ur förf.:s perspektiv, där kön och köns kategorier blir till i tal och inte i biologin, finns en förändringspotential – man kan ändra sitt tal och därigenom peka på andra sätt att vara som kvinna eller som man. En genomgående fråga i avhandlingen är också vilka möjligheter till förändring av könsidentitet det finns, när särartsidéer ständigt upprepas? I avslutningen understryks hur berättelserna utgör slagfält för hur kön och samliv ska begripas. I dem reproduceras konservativa krafter med ideal om traditionell arbetsfördelning, med hänvisning till essentialistiska särartsidéer. Men dessa härskar inte oinskränkta, utan får sina törnar från hävdanden av jämställdhetsideal. Jämställdhetsdiskursen ställer krav på ett självkritiskt betraktelsesätt och inger förväntningar om nyordning. Kön förstås därmed som något man ska ta tillvara och aktivt forma.

Något som saknas i denna studie är en diskussion om sambandet mellan olika delar i forskningsprocessen. Jag kommer därför här att framför allt granska förhållandet mellan metod, kunskapsmål, teoretiska perspektiv, etik, slutsatser och ståndpunktsforskning.

Avhandlingen gäller ett klassiskt fält i kulturforsk-

ningen, nämligen människors sätt att kategorisera, skapa gränser och konstruera identitet. Därmed hakar studien också tag i grundläggande epistemologiska frågor, dvs. frågor om kunskapens bas, som blir särskilt påträngande för etnologer som så ofta studerar tankevärldar som de själva är delaktiga i. När en forskare som här går ut och undersöker idéer om jämställdhet, finns redan internaliserade föreställningar om hur dessa idéer idealt ska se ut. Dessa föreställningar kommer naturligtvis att präglade de svar en intervjuare får. Därför finns en risk att forskaren inte hittar något annat än reproduktioner av en idealiserad diskurs. Som läsare saknar jag en metoddiskussion av denna problematik. Det hade varit värdefullt att mer ingående få veta i vilken mån förf. varit intresserad av att utreda huruvida om, hur, när och var jämställdhetstänkandet finns hos informanterna – henne själv förutan. Hur man ser på möjligheten att studera sådana idévärldar sammanhänger med kunskapssyn. Man kan som forskare acceptera att det man hittar därute inte kan vara något annat än en reproduktion av den diskurs vi alla är delaktiga i. Det är här jag uppfattar att Martinsson befinner sig. Men man kan också tänka sig att det går att studera självbeskrivningar, stereotyper, sätt att tala, tänka, kategorisera mer förutsättningslöst, mer upptäcktsorienterat.

I sina teoretiska utgångspunkter understryker förf. att kategorier inte är några naturligt givna enheter, inte direkt relaterade till någon biologisk eller annan given bas. I stället växer klassifikationer ur våra medvetanden, men de är inte helt godtyckliga. Där finns en logik genom att kategorier kan vara länkade till särskilda intressen, viss praxis och till makt. Kategoriseringar gör också något med oss, de påverkar vårt sätt att se och uppleva världen, som kommer till oss genom våra kategorier. Men detta säger ingenting om hur det är, det finns inget naturligt sätt att klassificera. Med detta perspektiv väcks förväntningar om att avhandlingen ska knyta an till den djupa tradition av konstruktivism som finns i kulturvetenskapen genom studier av kategoriseringar av t.ex. Émile Durkheim, Mary Douglas, Fredrik Barth. Så sker inte. I stället tar förf. tag i Judith Butler, professor i retorik. Själva hade jag gärna sett en motivering av detta val av teoretisk referens. Likheter går att finna. I den kulturvetenskapliga traditionen finns, precis som hos Butler, uppfattningen att kategoriseringar och identitetsbildning sker relationellt – man blir kvinna i relation till en man – och kontextuellt – de blir till i mänsklig samvaro. Därav följer att en människa kan ha många olika identiteter att tillgå, de varierar

efter situationer. Av detta har kulturforskare dragit den metodologiska slutsatsen att kategorier och identitetsbildning bäst studeras genom fältarbete och deltagande observation. Som etnologer har vi möjligheten att gå in i sociala grupper för att se vilka sätt att kategorisera, benämna, värdera, bygga identiteter som finns där och hur detta går till i interaktion och i skiftande kontexter. Man kan studera hur människor förflyttar sig mellan olika sätt att vara man respektive kvinna på. Det är dock inte denna metod förf. valt, utan intervjuer, en gång med hustrun, en gång med maken, en gång med båda. Här undrar jag om inte metodvalet hade blivit ett annat om förf. blickat tillbaka på den kulturvetenskapliga traditionen? Nu tycks det visserligen ha blivit en Göteborgsspecialitet att låta studierna vila tungt på intervjuer. Just i det här fallet tycker jag dock att det uppstår ett glapp mellan teoretiska utgångspunkter och metodval, i synnerhet som det ofta är så att människor säger en sak, men gör en annan. Ytterligare ett argument för fältarbete borde det faktum vara att klassifikationssystem sitter i och erfars i kroppen, i sättet att röra sig och föra sig. Om man trots detta inte tycker det är nödvändigt att göra fältarbete och deltagande observation kan det ju sammanhålla med en mer postmodern kunskapssyn. Man kan se klassifikationer som så pass tillfälliga och flytande att de inte hinner avsätta sig i avgränsade rum. Tyvärr finns det ingen diskussion om kunskapsteori i avhandlingen.

Det finns många sätt att se på förhållandet mellan verkligheten, upplevelandet, erfandet, berättandet, texten. Denna avhandling placerar sig inom den s.k. nya etnografen, framvuxen under inflytande av postmodernismen och med åtskilliga argument för att uteslutande ägna sig åt det textuella. Här förblir det dock oklart vad som faktiskt är fokus för avhandlingen, är det beskrivningarna eller det som de beskriver, är det talet om det manliga/kvinnliga eller detta som erfarenhet/upplevelse, är det berättelserna om samlevnaden eller denna i sig? Därmed kommer hela avhandlingen att glida mellan en postmodern textuell kunskapssyn och en mer realistisk, där det också finns ett innehåll i kategorierna att belysa. En rimlig ståndpunkt är att det upplevda inte går att skilja från talet, men det ställningstagandet är inte så självklart att det inte kräver en argumentation. Det intryck avhandlingen nu ger är att den är så postmodern att den avhänder sig möjligheterna att nå något bortom språket, bortom orden. Den levda erfarenheten, känslorna, upplevelserna ter sig som alltför avlägsna och orimliga kunskapsmål. Om

det är den kunskapssynen förf. ansluter sig till förblir dock oklart. Självt kan jag inte låta bli att tycka att det är synd att Martinsson inte utnyttjat sin disciplins möjligheter att ta ut svängarna och tolka, beskriva, berätta hur det är med kvinnligheten, manligheten, samlevnaden. Vad finns utöver det hon hört i intervjusituationerna? Hur är det med det längtade, det vagt anade, det halvt drömda? Kärleken är mer än text, men här transformeras det sinnliga och kroppsliga till något verbalt och mentalt. Människor är mer än roller, men här förvandlas de som annars är offer för passioner och nycker till rationella och kontrollerade typer. Vart tog känslorna, stämningarna, dofterna, intrycken vägen? Vart tog etnografen vägen? Nåväl, de rika och täta beskrivningarna som brukar finnas i etnologisk forskning har kanske inget egenvärde. Men nu ska ju avhandlingen i linje med Butler handla om hur kön materialiseras och då måste väl åtminstone kroppen vara central? Men det är den inte i denna studie, som helt vilar på verbala berättelser.

Avhandlingen har en lovvärd ambition att försöka undvika självbegränsande cirklar och reduktionism, genom att inte utgå ifrån att materialet är ett uttryck för ett patriarkalt samhälle. I stället betonas att det är det mångtydiga och motsägelsefulla som ska ges utrymme. Som läsare slås jag dock av den entydighet som materialet uppvisar. Trots att det bara är tio par så finns där ett tydligt mönster. Familjen är organiserad runt hans yrke och ekonomi. Paren lever efter en traditionell könsstereotyp där det är hans framgång som är viktig. Den komplexitet och mångfald som förf. ser i intervju-materialet tolkas som resultat av icke-struktur. En annan tolkning vore emellertid att se det röriga och kaotiska i familjerna som effekten av en viss struktur, nämligen de arbetsmarknadsmässiga krav som rimmar så illa med familjelivet. Arbetsmarknaden förutsätter en rörlig individ, som kan jobba över när det behövs och flytta än hit, än dit. En sådan arbetsmarknad behöver någon hemma som tar hand om vardagen, ett arrangemang som stämmer dåligt med vårt tänkande om jämställdhet. Detta skapar konflikter för kvinnor som hela tiden ställer sig frågan om huvudsaken är att vara till för andra eller för sig själv. Också kvinnorna omfattas av modernitetens individualiseringsprocess. Det som ser ut som enskilda individers problem kan därmed förstås som personaliserade versioner av motstridiga tendenser i industrisamhället. Nu vill inte förf. hantera vare sig struktur eller samhälle, men nog skulle det väl gå att uttala sig om relationen mellan individ och samhälle,

utan att hamna i vare sig reduktionism eller kausalitet? Detta har betydelse för sättet att förstå förändring. Avhandlingen lämnar oss nu med en stor tilltro till talets förändrande kapacitet. Därför ter det sig angeläget att påpeka att det könsrollsmönster som informanterna lever efter är frambringt av arbetsmarknadens krav, inte av deras sätt att tala – därmed kan det inte heller pratats bort, utan kräver arbetsmarknadspolitiska åtgärder som kortare arbetsdag och likartad lönenivå för män och kvinnor.

När det gäller etiken har denna avhandling flera förtjänster. En är att den annars så vanliga snöbollsmetoden inte använts. I syfte att försvåra identifiering har i stället slumpvisa nedslag gjorts i skattelängder. På flera ställen finns också insiktsfulla kommentarer till vad det är att intervjua. I andra sammanhang har Martinsson också skrivit initierat om hur informanter möter intervjuaren och känner av vad denne är intresserad av. Dessvärre har dessa insikter en tendens att stanna på ett principiellt plan. I de faktiska intervjusituationer som återges framträder inte intervjuaren som en lyssnande person som tillfälligt sätter sina egna värderingar och ideal inom parentes. I stället kommenteras och bromsas informanternas, läs männens, utsagor med skrott och ironi. Vid några tillfällen använder kvinnorna Martinsson som megafon för sina egna inlägg i en debatt och hon fogar sig villigt i detta. Om det inte vore så att vi nu rör oss i en postmodern kunskapssyn skulle jag säga att forskaren är biased. Nu blir forskarrollen en annan. Men vilken? Det är också väsentligt att förf. positionerar sig som feministisk etnolog. Här hade jag gärna sett en diskussion om vad detta innebär för synen på det vetenskapliga-politiska projektet. När i forskningsprocessen börjar det feministiska projektet? Börjar det i intervjusituationen? Kan/bör en feministisk forskare gå in i en argumentation med sina informanter? Eller ska denna finnas i den skrivna texten? I mer traditionell etnologi finns en uppfattning om att man kan vara relativist i metoden, dvs. tillfälligt förhålla sig neutral i själva forskningssituationen för att det har metodologiska vinster. Hur ser detta ut ur ett feministiskt perspektiv, kan det politiska projektet tillfälligt sättas ur spel till förmån för vetenskapliga vinster? Det är frustrerande att förf. beskriver sig som feministisk etnolog, men inte drar några slutsatser av detta ställningstagande när det gäller metod, etik, kunskapssyn, skrivande. Vad skiljer feministisk etnologisk forskning från annan etnologi? Innebär det att forskaren blir lika mycket medaktör i intervjusituationen som andra? Kan man driva med

dem, skämta med dem, ironisera? Var går gränsen mellan forskarrollen, forskarjaget och de övriga i den studerade situationen? Ska den gränsen finnas över huvud taget? Frågorna hopar sig. Svaren finns inte i denna avhandling, men kanske är det dags att börja diskutera hur ståndpunktsforskning, vare sig det gäller feminism, aktionsforskning, etnicitet, förhåller sig till en mer relativistiskt inriktad etnologi. Här döljer sig kunskapssteoretiska problem, som inte kan lösas utan en hög grad av reflexivitet över den egna rollen i intervjuarbetet. Vad är det för typ av kunskap som samtalen ger? Är det kunskap om uppfattningar om könsnormer eller om strategier för att använda intervjuaren i en inbördes kamp i familjen? Är det fråga om offentliga åsikter eller mer vardagliga? Då det inte finns någon diskussion om vad för slags kunskap intervjuerna ger hamnar man som läsare i en rundgång av diskurser, där intervjuaren själv ter sig mycket aktiv och delaktig.

Avhandlingens slutsatser gäller könskategorier och identitet. Dessa är, enligt förf., föränderliga och ingår i en pågående tolkningsprocess. De är bräckliga, tillfälliga, under ständig tillblivelse. Detta är starka utsagor och det är svårt att se vad i materialet som underbygger dem. Av det faktum att informanterna ser jämställdheten som ett möjligt mål följer inte att de ser könskategorierna som föränderliga. Att förskjuta gränser, dvs. att kunna tänka sig olika sätt att vara kvinna respektive man på är något annat än att tänka sig en upplösning av kategorierna i sig.

Men förf. tycks inte mena att slutsatserna ska förstås som härledda ur materialet, utan ur de teoretiska utgångspunkterna. Men då sluter sig, ironiskt nog, en cirkel, fast en annan än den mellan struktur och material, som förf. ville undvika. Här löper de teoretiska premisserna samman med slutsatserna – i stället för med materialet. Därmed blir det svårt att uppfatta detta som en studie i identitet. En sådan borde visa hur det går till när människor söker svar på frågor som vem är jag, vem vill jag bli, till vilka vill jag höra. Den forskare som hävdar att t.ex. en kvinnas könsidentitet är föränderlig borde alltså empiriskt kunna visa att hon funderar över om hon är kvinna – eller något annat, om hon verkligen vill vara kvinna – eller något annat. Tänker verkligen Martinssons informanter, mammor med barn under sex år, i sådana banor? Och kan en forskare, efter två möten, i så fall veta det? Som jag ser det kräver en identitetsstudie fler och längre kontakter, men också ett bredare material. Hur väljs färger på kläder till barnen, hur laddas hemmets olika delar med föreställningar om

kön, vilka känslor väcker olika symboler för könstillhörighet? Hur materialiseras könet i det kroppsliga, hur används kroppen för att iscensätta och elaborera olika identiteter? Det finns många frågor att ställa, men för att besvara dem krävs att forskaren använder sig också av det visuella, inte bara det auditiva. Vad denna studie visar är att det finns olika källor som informanterna hämtar idéer ur för att förstå sina sätt att vara kvinna och man på och för att hantera sin vardagliga gemenskap. Men att därifrån dra slutsatser om identitet är att gå för långt.

Den feministiska uppgiften anges vara att problematisera och luckra upp normer om kön och identitet. Men vad är målsättningen utöver detta? Människor kategoriserar alltid, huvudsakligen för att skapa ordning. Alla kategorier verkar reduktionistiskt, verkligheten rymmer s.a.s. mer än språket. Det innebär att människor låser in varandra i boxar, genom att dessa kommer att inkludera somligt och exkludera annat. Därigenom innebär kategorisering och identitetsbygge också normalisering. Det är sådana processer etnologer studerar och därigenom bidrar de till att problematisera kategorier. Men vad menar Martinsson med att den feministiska uppgiften är att luckra upp könskategorier. Vad är målet med det? Ska vi bidra till att försöka skapa ett könlöst samhälle utan genusidentiteter? Går de att ersätta med andra, mindre reduktionistiska? Ska vi vidga antalet kategorier för att öka antalet möjliga sätt att vara som kvinna och man? Eller handlar det om att ändra styrkeförhållandena och kasta om normerna för de olika könen?

Anledningen till att jag vill ställa dessa frågor är att den som presenterar sig med en från allmän etnologi särskiljande etikett också bör anstränga sig att visa att den är motiverad. Ett litet ämne har all anledning att hålla ihop i sina olika delar. I den här avhandlingen finns tankesjok som går igen i t.ex. etnicitetsforskning, där etnicitet inte ses som en essens, utan som en relation och som något situationellt. Medvetenheten om att kategorier gör något, har effekter i vardagen finns i nästan all etnologisk forskning om konstruktionen av det annorlunda. Därför är det viktigt att hålla ihop forskare med likartade perspektiv, även om just de empiriska frågorna kan te sig särskiljande. Därför är jag tveksam till rubriceringar som feministisk etnologi, kroppsetnologi, medicinsk etnologi eller vad det nu kan vara. Varje sådant anspråk måste granskas med avseende på likheter och skillnader i förhållande till allmänvetenskap.

Lena Gerholm, Stockholm